SLAVIA časopis pro slovanskou filologii
ročník 87, 2018, sešit 4

ZPRÁVY

Labyrintem vlastních jmen a nářečí *

Nakladatelství Host vydává od roku 2010 ediční řadu *Studie osobností brněnské lingvistiky*. Zatím poslední, šestý svazek je věnován dílu Rudolfa Šrámka a nese příznačný název *Labyrintem vlastních jmen a nářečí*. Byly do něj zařazeny texty původně publikované na stránkách časopisů a konferenčních sborníků od první poloviny 60. let do současnosti. Editoři výboru Jan Dvořák a Petr Malčík stáli jistě před nelehkým úkolem, které z textů do něj zařadit, neboť R. Šrámek je autor velice plodný. Nakonec byly vybrány studie ze tří okruhů, čemuž odpovídá i rozdělení knihy do tří částí: dialektologie, obecná onomastika a toponomastika.

R. Šrámek začínal jako dialektolog, když v roce 1958 nastoupil do dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český. Jeho práce o nářečích vycházejí nejen z důkladné znalosti materiálu, ale i prostředí. V první stati dialektologického oddílu *Působení neslovanského jazyka na české (lašské) nářečí* (s. 13–37) se na materiálu z rodného Hlučínska zabývá vlivem němčiny na lašské nářečí. Ukazuje historické a společenské vlivy pronikání němčiny do oblasti mezi Opavou, Ostravou a Ratiboří, podává přehled lexikálních výpůjček, přejatých syntaktických celků i kalků, dále se pak věnuje začleňování německých jazykových prostředků do nářečních projevů a jejich funkcím. Příspěvek je doplněn třemi autentickými nářečními ukázkami.

Druhá studie *Tvoření obyvatelských jmen v nářečích na Moravě a ve Slezsku* (s. 39–53) je na pomezí mezi dialektologií a onomastikou, a mohli bychom se proto ptát, proč byla zařazena do tohoto prvního dialektologického oddílu. Přestože jsou v české lingvistice obyvatelská jména tradičně považována za propria, R. Šrámek je v této stati mezi ně nezahrnuje, protože na rozdíl od typických vlastních jmen identifikují celou skupinu jednotlivců (Brňák je jakýkoli obyvatel Brna). Pozornost je ve stati věnována jednotlivým příponám sloužícím k tvoření nářečních obyvatelských jmen (*-ák*, *-an* a jejich rozšířené podoby, méně časté jsou pak *-al*/*-ál*, *-ař*/*-ář* a další). Přípona se může připojovat buď k plnému základu (*Dub – Duban*, *Komín – Komiňák*), nebo k základu redukovanému (*Domčice – Domčák*, *Kladeruby – Kladerák*). Autor upozorňuje i na využití přídavných jmen utvořených ze jmen místních ve funkci jmen obyvatelských a na tvoření obyvatelských jmen opisem pomocí genitivní vazby. Důležitý je i autorův jazykovězeměpisný přístup: územní rozšíření jednotlivých typů obyvatelských jmen je znázorněno na připojené mapce.

V další studii *K poválečnému vývoji lašských nářečí* (s. 55–61) R. Šrámek na základě autentického nářečního materiálu konstatuje, že na konci 70. let je u těchto nářečí typický rychlý vývoj daný mimojazykovými změnami, přesto se však uchovávají archaické teritoriální nářeční podskupiny, třebaže se jejich hranice postupně rozrušují. K tomuto tématu se R. Šrámek vrátil v polovině 90. let v příspěvku nazvaném *Vývojová proměna tradičního nářečí*. Zeměpisné vymezení je zde poněkud užší, autor se věnuje příměstským obcím, které se staly součástí ostravské aglomerace. Současný stav mluvy v daných lokalitách podle něj vykazuje znaky zrodu ostravské městské mluvy. Významný je zde podle autora vliv mluvené podoby spisovného jazyka, úloha obecné češtiny je při stabilizaci nově vznikajícího útvaru naopak zcela minimální.

* *Rudolf Šrámek*: **Labyrintem vlastních jmen a nářečí.** Dvořák, J. – Malčík, P. [edd.]. Host, Brno 2016, 216 s., ISBN 978-80-7577-065-3

Hranice dialektologie přesahuje studie *Ke stratifikaci jazykových útvarů v současné češtině* (s. 67–79), která se zabývá problematikou jazykové kultury. Podle autora by v diskusích o současném stavu a proměnách českého jazyka mělo být zásadní pojetí a definování všech současných útvarů národního jazyka ve všech hlavních komunikačních sférách, studium současné stratigrafie útvarů národního jazyka a v neposlední řadě výzkumy postojů mluvčích z celého jazykového území k pozici a úloze jazykových útvarů v současné společnosti. Výrazně odlišná je přitom situace v západní a východní části českého jazykového území. Na rozdíl od západní části, kde je významná úloha obecné češtiny, se v části východní nevytváří společný interdialekt, který by pro celou oblast plnil nadnářeční spojovací funkci. Ve východní části českého jazykového území se i v mluvené komunikaci přisuzuje vysoká prestižní společenská hodnota spisovnému jazyku, naopak do ní neproniká obecná čeština, která je mluvčími chápána jako útvar nespisovný.

Druhou část výboru věnovanou obecné onomastice otevírá stať *Slovanská onomastika a Slovanský jazykový atlas* (s. 83–89). Na 8. mezinárodním sjezdu slavistů v Záhřebu v roce 1978 prezentoval R. Šrámek ambiciózní projekt Slovanského jazykového atlasu. Zároveň upozornil na problémy, před nimiž úkol takového rozsahu stojí. Za hlavní překážku tehdy označil různorodý a nerovnoměrný stav onomastického bádání ve slovanských zemích. Zpětně můžeme říci, že právě to byl důvod, proč se nakonec celý projekt zastavil (srov. Jakus-Borkowa – Nowik 2008, 97–104). Vydán byl pouze první a jediný svazek v roce 1988 v Německu právě pod vedením R. Šrámka a E. Eichlera.

K základním teoretickým a metodologickým principům onomastických slovníků (s. 91–98) je stať R. Šrámka z roku 1978. Zabývá se v ní především specifičností onomastikonů ve srovnání se slovníky apelativními a otázkou „obsahu" a „významu". Zdůrazňuje nutnost systémového a modelového přístupu. Tyto své teze R. Šrámek později rozpracoval ve svém *Úvodu do obecné onomastiky* (1999, 127–148).

Osobně mě velmi potěšilo zařazení Šrámkovy studie *K teorii literární onomastiky* (s. 99–103), která vyšla původně ve Zpravodaji Místopisné komise ČSAV v roce 1985. V té době se literární onomastika teprve formovala, chyběly teoretické a metodologické základy, na kterých by mohla stavět. R. Šrámek v této stati kriticky zhodnotil práce německých autorů Dietera Lampinga a Karla Gutschmidta o funkcích literárních vlastních jmen, a výrazně tak přispěl k tomu, aby se o této problematice začalo více mluvit i u nás.

Ve studii nazvané *Teorie onomastiky a roviny propriálního pojmenování* (s. 105–121) se R. Šrámek zabývá několika různými teoreticko-metodologickými přístupy k vlastním jménům a konstatuje, že pro formování obecné onomastické teorie je zásadní postižení jevů o vysokém stupni abstrakce. Zásadní je přitom složitá problematika propriálně pojmenovacího aktu, který má celou řadu složek a je ovlivňován různými faktory, od pojmenovací situace a onymického kontextu až po komunikační situaci. Onomastika by proto podle něj měla překračovat svou materiálovou orientaci a hledat obecné jevy a kategorie.

V předposlední stati tohoto oddílu s názvem *K hranici mezi onomastikou a etymologií* (s. 123–126) R. Šrámek zdůrazňuje, že onomastiku nelze chápat jen jako etymologické vysvětlování jmen. Kromě rekonstrukce dané lexikální jednotky, která je vlastní etymologii, je podle něj v onomastice nutná i rekurze, která spočívá v typologické analýze jmenných typů a struktur jako celku.

Poslední studie v oddíle věnovaném obecné onomastice se jmenuje *Etymon, pojmenovací motiv a význam vlastních jmen* (s. 127–136). R. Šrámek se zmiňuje o přednostech výkladu proprií na základě jejich etymonů. Pojem etymon přitom vysvětluje na příkladu slovanských toponym se základem *buk* – etymon *bukъ* obsahují například česká pomístní jména *Bučanka, Bučí / Boučí, Bučník, Bukovský, Bukovanka, Bukovčice, Bukovský* a mnohá další. Pro interpretaci každého propria je dále zásadní konkrétní propriálně pojmenovací motiv, tj. popis příčin, důvodů a okolností, za kterých bylo dané proprium vytvořeno. Autor se dále zabývá včleněním hotového propria do jazykové a společenské komunikace a v neposlední řadě pak otáz-

kou významu vlastního jména. Rozlišuje přitom význam etymologický, který se vztahuje na etymon jména nebo jeho výchozí apelativum, význam propriální, který je na rozdíl od významu etymologického důležitý v komunikaci, a význam uzuální, který vyplývá z užití vlastního jména v konkrétních komunikačních situacích.

Třetí oddíl knihy je věnovaný toponomastice. První dvě zde publikované stati (*Toponymické modely a toponymický systém*, s. 139–158, a *Slovotvorný model v české toponymii*, s. 159–169) pocházejí ze 70. let a staly se základem modelového přístupu k vlastním jménům, který je dodnes v naší onomastice nejpoužívanější. První stať vymezuje dva druhy toponymických modelů – model vztahový, který odráží motivaci daného toponyma a vyjadřuje vztah pojmenovávatele k pojmenované skutečnosti (jde o modely vymezené odpověďmi na otázky kde: *Předmostí, Dolany*, co/kdo: *Dub, Kostelec, Obora, Kravaře*, *Zlatníky*, jaký/jací: *Lipové, Lhota, Bosonohy, Nebovidy*, čí: *Benešov, Jaroměř, Bumbálka, Jiřice, Opatovice*), a model slovotvorný, který je konkrétním výrazem modelu vztahového. Interpretace každého toponyma by podle autora měla probíhat na zkřížení osy modelu vztahového a osy modelu slovotvorného. Druhá studie se pak podrobněji věnuje problematice modelu slovotvorného. Každé místní jméno podle autora sestává z toponymické báze a toponymického formantu. Místní jména náležící k danému slovotvornému modelu se liší konkrétním jazykovým ztvárněním, které R. Šrámek nazývá slovotvorným typem.

Další stať s názvem *Problematika studia přezdívek obcí (na materiálu z Moravy a Slezska)* (s. 171–192) leží svým zaměřením opět na pomezí dialektologie, onomastiky a folkloristiky. R. Šrámek se přezdívkami obcí podrobně zabývá jak v rovině jazykové, tak v rovině folklórní a etnografické. Konstatuje, že jejich studium je jednoduché jen zdánlivě; jejich všestranný popis totiž vyžaduje nejen podrobný terénní výzkum, ale rovněž jemnou interdisciplinární analýzu formální, významovou i funkční.

Anoikonymické objekty, jimž je věnována studie *Anoikonymické objekty a jejich pojmenování* (s. 193–199), jsou geografické objekty nesídelní povahy, které R. Šrámek člení na pole, louky, lesy a další pozemky, které jsou pojmenovávány pozemkovými jmény (za vhodný by autor považoval termín agronyma), cesty, chodníky, mosty a další komunikace a jejich části pojmenovávané hodonymy, tekoucí i stojaté vody pojmenovávané hydronymy a objekty vertikálního členění pojmenovávané oronymy. Autor se v této stati z roku 1987 zabývá i problematikou členění anoikonym (pomístních jmen) na pojmenování přímá (např. *Olšina*) a nepřímá (podle jiného objektu, např. *Za lesem*); uvádí, že „rozlišování jmen přímých a nepřímých je […] v souladu se základní systémovou tendencí anoikonymie, totiž s vydělením anoikonymických objektů základních a relačních.“ Autorovo stanovisko k této klasifikaci se však později proměnilo, ve své stěžejní práci *Úvod do obecné onomastiky* (1999, 16–17) R. Šrámek naopak členění jmen na přímá a nepřímá kritizuje (kritický odstup je vyjádřen mj. i tím, že na rozdíl od starší studie zde autor hovoří o „tzv.“ přímých a nepřímých jménech), a to i proto, že má za následek „zrušení (lépe řečeno: nevytvoření) hranice mezi etymologií a onomastikou a zároveň neodlišení kategorií „apelativní“ a „propriální“ obsah. Zatímco ve studii z roku 1987 autor chápe posesivní jména (např. *Bartošovec*, tj. „Bartošovo pole“) v souladu s pojetím běžným v české onomastice jako pojmenování přímá, o 12 let později je ve své monografii zahrnuje mezi jména nepřímá.

Poslední stať celého sborníku *Transonymizace v propriální nominaci* (s. 201–209) se zabývá přenosem propria z jedné kategorie do kategorie jiné, např. město *Dubrovnik* > loď *Dubrovnik*. Onyma vzniklá procesem transonymizace nazývá R. Šrámek transonymy. Zabývá se mj. i otázkou, zda za transonyma považovat i jména vzniklá z onym derivací, např. *Vltava* > *Povltaví, Petr* > *Petrovice*, *Baba* > *Podbaba*; odpovídá na ni záporně, jde podle něj o depropria, která se od transonym zásadním způsobem odlišují, pro transonyma je totiž podmínkou homonymnost formy nového jména se jménem fundujícím.

Na závěr je třeba konstatovat, že se editoři výboru J. Dvořák (který je i autorem úvodního medailonku o autorovi) a P. Malčík zhostili svého úkolu s příkladnou pečlivostí.

Výsledkem je tak kvalitní a přínosná publikace, která zpřístupňuje stěžejní a stále inspirativní stati významného brněnského lingvisty R. Šrámka, které by jinak zůstaly špatně dostupné a roztroušené v konferenčních sbornících. Snad jen škoda, že výbor není doplněn autorovou bibliografií, ta sice vyšla souhrnně v roce 2008 (Tušková – Kolářová), ale od té doby v ní přibyla řada dalších studií a článků, proto by bylo vydání tohoto výboru nepochybně vhodnou příležitostí k její aktualizaci.

Literatura:

Eichler – Šrámek 1988: Eichler, E. – Šrámek, R.: *Slovanský onomastický atlas. Série: úvody, přípravné materiály, dotazníky, metodické příručky, instrukce.* Sv. 1., *Strukturní typ slovanské oikonymie (na základě západoslovanských jazyků) / Slawischer onomastischer Atlas. Reihe: Einführungen, vorbereitende Materialien, Fragebogen, methodische Handbücher und Instruktionen.* Band 1., *Die Strukturtypen der slawischen Ortsnamen (anhand der westslawischen Sprachen).* Leipzig 1988.

Jakus-Borkowa – Nowik 2008: Jakus-Borkowa, E. – Nowik, K.: Słowiański atlas onomastyczny – dawniej i dziś. *Onomastica Slavogermanica* 27, 2008, 97–104.

Tušková – Kolářová 2008: Tušková, J. M. – Kolářová, I. [edd.]: *Bibliografie prof. PhDr. Rudolfa Šrámka, CSc., za léta 1956–2008*. Brno 2008.

Šrámek 1999: Šrámek, R.: *Úvod do obecné onomastiky*. Brno 1999.

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Praha

Žaneta Dvořáková
z.dvorakova@ujc.cas.cz

Jiný de Saussure*

Jméno Ferdinanda de Saussura bylo patrně nejčastěji citovaným jménem v evropské lingvistice 20. století. Přitom se však ukázalo, že jsme Saussurovy názory znali jen ve značně omezené míře. Autorka recenzované knihy M. Danielewiczowa se snaží pietně rekonstruovat Saussurovu vizi budoucí obecné lingvistiky na základě nyní dostupných pramenů, zčásti značně fragmentárních.

Kniha navazuje na bouřlivé diskuse o Saussurově dědictví, které se rozhořely poté, co po r. 2002 byly v Paříži uveřejněny nově nalezené původní rukopisy Ferdinanda de Saussura. Ukazuje se, že *Kurs obecné lingvistiky*, který v roce 1916 publikovali Charles Bally a Albert Sechehaye na základě studentských poznámek ze Saussurových přednášek, neodráží přesně Saussurovy myšlenky. Jak píše autorka recenzované knihy s odvoláním na R. Kyhengovou, to, co bylo v rukopisech Saussurových vyjádřeno subtilně s jistou rezervou, je v textu *Kursu* vyjádřeno jednoznačně a často přímočaře a kategoricky (s. 68 recenzované knihy). Přednášky, na nichž byly založeny studentské poznámky, nezahrnovaly celou Saussurovou teorii obecné lingvistiky. De Saussure plánoval vytvořit dílo, které mělo obsahovat nejméně dvě části: jednu věnovanou teorii jazyka (*langue*) a druhou věnovanou individuální mluvě (*parole*) (s. 116, 127). Přednášky se týkaly pouze části zabývající se *langue*, což však v *Kursu* nebylo zdůrazněno, nýbrž interpretováno jako požadavek jednoznačného soustředění jazykovědy na popis *langue*. Tato teze byla kodifikována závěrečnou větou *Kursu*, že „… jediným a pravým předmětem lingvistiky je jazyk, uvažovaný sám o sobě a pro sebe“ (de

* *Magdalena Danielewiczowa*: **Dosięgnąć przedmiotu. Rzecz o Ferdynandzie de Saussurze.** Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016, 304 s., ISBN 978-83-235-2095-5